

Ivan Crkvenčić,\* Adolf Malić\*\*

## NEKI PRISTUPI U SOCIJALNOGEOGRAFSKIM ISTRAŽIVANJIMA

Polazeći od značaja savjetovanja, u referatu ćemo dati kratak uvod nakon čega ćemo iznijeti neke naše pokušaje socijalnogeografskih pristupa u istraživanjima geografske problematike SR Hrvatske.

Poznato je, da se pojedini oblici geografskog sadržaja u svim fazama razvoja geografije nisu istraživali istim intenzitetom i da se je metodologija njihova istraživanja tokom vremena mijenjala.

Geografski sadržaj obično dijelimo u prirodni i društveni. Ta je podjela strana i općenito prihvaćena jer odgovara dvojnog sadržaju struke. Čini nam se, međjutim, da je navedena podjela preuska i suviše simplificirana i da ne odgovara stvarnoj strukturi geografskog sadržaja.

Smatramo, naime, da treba geografski sadržaj, osim navedene podjele, izdvojiti i u fiziognomski i funkcionalno-procesni. Prvi je u prostoru vidljiv, dok je drugi primetan u prostorno relevantnim oblicima organizacije života (funkcionalni) i procesima koji iz određenog oblika organizacije života proizlaze (procesni).

Ako se prihvati stajalište da je geografija u svom razvoju prošla četiri faze i da se sada nalazi u fazi razvoja socijalnogeografske koncepcije (K. Ruppert), onda se za pojedine faze u razvoju geografije mogu dati slijedeće karakteristike istraživačke orijentacije.

U ranijim fazama razvoja geografije (deterministička, posibilitistička i morfo-genetska) istraživanja su se najčešće ograničavala na fizionomski sadržaj koji može biti isključivo prirodnog značaja (prirodni fenomeni = prirodna sredina) ali i odraz složenog prirodno-društvenog značaja, tj. rezultat adaptacije i utjecaja čovjeka na prirodnu sredinu - kulturni pejisaž.

Kulturni pejisaž je postao središnji objekt geografskog istraživanja tek kasnije, u razdoblju pojačane industrijalizacije i urbanizacije i njima uvjetovanog razvoja složenijih oblika organizacije života u prostoru, tj. u funkcionalnoj fazi razvoja geografije.

\* Dr. prof., Geografski zavod Prirodno-matematičkog fakulteta, Marulićev trg 19, 41000 Zagreb

\*\* Dr., doc., Geografski zavod Prirodno-matematičkog fakulteta, Marulićev trg 19, 41000 Zagreb

Glej izvleček na koncu zbornika.

Istraživanja problematike "kulturnog pejzaža" funkcionalne faze zadržala su analizu formalnog (fizionomskog) sadržaja ali su ulazila i u analizu njegove suštine (funkciju), tj. analizu različitih oblika organizacije života kao nosilaca promjena u prostoru.

Za socijalne geografe značajno je, međutim, novo poimenovanje prostora. Oni sve češće govore o "socijalnom prostoru" koji, prema njima, obuhvaća s prostorom srasle sustave međjuodnosa društvenih aktivnosti kao odraz izražavanja osnovnih funkcija društva (npr. funkcija raditi, stanovati, obrazovati se, odmiriti se i sl.). Struktura, odnosno geografski sadržaj nekog prostora, određena je prostornim procesima koji su kod pojedinih osnovnih funkcija različiti i nisu od jednake važnosti za oblikovanje prostora. Funkcija stanovati ima, npr., jači utjecaj na prostor nego funkcija obrazovati se. S obzirom da je struktura određenog prostora odraz prostornih procesa, to su prostorni procesi prvenstveni objekt socijalnogeografskih istraživanja (K.Ruppert, F.Schaffer, J.Maier, R.Paesler, 1977).

U programu ovog savjetovanja najavljeno predavanje prof. K. Rupperta "Socijalnogeografski prostorni sistem - koncepcija i primjena" očito ima za cilj daljeg doprinosa upravo ovoj problematici, tj. objašnjenju poimanja prostora u navedenom socijalnogeografskom smislu.

#### Socijalno-prostorne skupine kao nosioci prostornih procesa

Osnovni pokretači svih procesa i njihovih vanjskih manifestacija u strukturi prostora su socijalnogeografske ili bolje reći socijalnoprostorne skupine. Pod pojmom socijalnoprostorne skupine ne smijemo podrazumijevati grupe stanovništva određene klasnim diferenciranjem društva, već skupine stanovništva koje u suvremenom društvu nastaju kao posljedica rastuće podjele rada i specijalizacije proizvodnje. To su, dakle, skupine stanovništva određene dominantnim oblikom njihove djelatnosti (ekonomska osnova skupine) iz koje proizlazi i specifičan oblik njihove društvene nadgradnje (socijalna nadgradnja skupine). Zbog specifične djelatnosti i socijalne nadgradnje pojedine socijalno-prostorne skupine na specifičan način vrednuju prirodne fenomene i društvene procese. Iz njihovog specifičnog načina vrednovanja proizlazi i specifičan način reagiranja, odnosno specifični prostorni procesi. Krajnji rezultat je specifičnost strukture, odnosno geografskog sadržaja prostora.

Navedene misli o socijalno-prostornim skupinama u osnovi sam iznio već u radi "Neki značajniji socijalno-geografski procesi u SR Hrvatskoj" (I.Crkvenčić, 1970) referiranom na I. međunarodnom simpoziju o socijalnoj geografiji održanom 1969 godine u Omišu.

Naknadno sam analizom nekoliko naselja u različitim dijelovima SR Hrvatske pokušao utvrditi dominantne socijalno-prostorne

skupine agrarnih područja. Rezultate istraživanja sam iznio u nekoliko radova (I. Crkvenčić, 1974).

U našim analizama polazili smo od pretpostavke da domaćinstva u nas predstavljaju osnovne socijalno-prostorne skupine kao i od činjenice da je deagrarizacijom u strukturi domaćinstava naših agrarnih područja došlo do značajnih promjena; prvobitno gotovo isključivo su se poljoprivredna domaćinstva postepeno transformirala u različite oblike, odnosno u različite socijalno-prostorne skupine.

Izdvajanje različitih oblika domaćinstava, odnosno različitih socijalno-prostornih skupina izvršili smo na osnovi angažiranosti aktivnih (15-60 godina) članova domaćinstva u vlastitoj poljoprivredi ili zaposlenosti izvan vlastita posjeda, odnosno na osnovi izvora prihoda domaćinstva isključivo iz vlastitog posjeda, iz vlastitog posjeda i iz drugih djelatnosti ili isključivo izvan vlastita posjeda.

U većem broju različitih skupina najčešće su se javljale slijedeće socijalno-prostorne skupine:

#### Poljoprivredne:

1. Čisto poljoprivredna domaćinstva, s prihodima samo iz vlastite poljoprivrede, u poljoprivredi su radili svi aktivni muški i ženski članovi domaćinstva.
2. Ženska poljoprivredna domaćinstva, bez muške aktivne radne snage, samo s prihodima iz vlastite poljoprivrede, u vlastitoj poljoprivredi radi samo ženska aktivna radna snaga.
3. Staračka poljoprivredna domaćinstva, samo s prihodima iz poljoprivrede bez aktivne radne snage, već samo sa osobama iznad 60 godina starosti.

#### Mješovita domaćinstva:

4. Mješovita muška domaćinstva, s prihodima iz vlastite poljoprivrede i izvan poljoprivrede, u poljoprivredi još uvijek radi dio aktivnih muških i ženskih članova domaćinstva.
5. Mješovita ženska domaćinstva, s prihodima iz vlastite poljoprivrede i izvan poljoprivrede, u poljoprivredi rade samo ženski aktivni članovi domaćinstva; muška radna snaga je zaposlena izvan vlastita posjeda.

#### Nepoljoprivredna domaćinstva:

6. Nepoljoprivredna domaćinstva, s prihodima samo izvan poljoprivrede; svi aktivni članovi domaćinstva zaposleni su izvan poljoprivrede.

Analizom navedenih različitih oblika domaćinstava ustanovili smo da ona stvarno predstavljaju različite socijalno-prostorne skupine jer se međusobno bitno razlikuju kako po demografskoj

strukturi tako i po valoriziranju zemljišta, osnove nekadašnje njihove egzistencije.

### Tipovi kretanja broja stanovnika

Kao geografa interesiralo me je, u kakvoj se demografskoj sredini pojedine socijalno-prostorne skupine stvaraju, jer je to od bitnog značenja za njihov daljnji razvoj. Nije svejedno da li se odredjen razvoj vrši u demografsko stabilnom ili demografsko labilnom području. Zbog toga smo u nekoliko radova analizirali tipove kretanja broja stanovništva, jer su oni najbolji pokazatelj demografske stabilnosti odnosno demografske labilnosti nekog prostora (I. Crkvenčić, 1974).

Promjene broja stanovništva nekog kraja u geografskim analizama redovno deduciramo samo na osnovu statističkih podataka o broju stanovništva odredjenih godina popisa. Statistički podaci o broju stanovnika nekog kraja ili mjesta daju, međjutim, samo vrijednosti na osnovu kojih se tek može izračunati porast ili pad broja stanovnika u odredjenom vremenskom razdoblju.

Za nas geografe nije dovoljno odrediti samo opći pravac kretanja broja stanovnika, tj. porast ili pad; važnije je utvrditi u kojoj je mjeri odredjen pravac kretanja odraz prirodnog prirasta ili prirodnog pada, odnosno negativnog ili pozitivnog migracijskog salda. Navedeni elementi u kretanju broja stanovništva ukazuju na stvarni priliv odnosno odliv stanovništva između dva popisa razdoblja a ti su redovno bitno drugačiji od statističkog podatka o porastu ili padu broja stanovnika nekog područja.

Navedeni elementi, odnosno komponente u kretanju broja stanovnika, u različitim kombinacijama uvjetuju stvaranje različitih tipova kretanja broja stanovnika s bitno različitim strukturama stanovništva.

Sasvim je jasno, da će struktura stanovništva imigracijskih područja, biti bitno drugačija od strukture stanovništva emigracijskih ili depopulacijskih prostora. U prvim je tip kretanja broja stanovništva uvjetovan viškom broja doseljenih nad brojem iseljenih a u drugima i trećima viškom broja iseljenih nad brojem doseljenih.

Treba zbog toga predpostaviti da u imigracijskim područjima prevladava mlado i vitalnije a u emigracijskim i depopulacijskim starije i manje aktivno stanovništvo. Njihovo će reagiranje na suvremene društveno-ekonomske procese biti nejednako već i zbog navedene razlike u strukturi stanovništva.

Ne treba posebno ni naglašavati da različiti tipovi kretanja broja stanovnika daju naslutiti u kojem će se pravcu stanovništvo odredjenog prostora i dalje u dogledno vrijeme kretati.

Teorijsku osnovu utvrđivanja tipova kretanja broja stanovnika (Types of population change) dao je J. W. Webb u svom radu The

Natural and Migrational components of population change in England and Wales 1921-1931" 1963 godine.

Klasifikacija J. W. Webba je teoretska jer je svojih osam tipova (za koje on sam kaže da su umjetni - artificial) dobio unošenjem vrijednosti podataka prirodnog prirasta i migracijskog salda na ("Cartesian") koordinatni sistem i to tako da je na ordinati naveo vrijednosti prirodnog prirasta a na apscisi vrijednosti migracijskog salda.

J. W. Wrebb je navedenih svojih osam teoretskih tipova dobio na osnovu većeg ili manjeg prirodnog prirasta ili prirodnog pada u odnosu na pozitivni ili negativni migracijski saldo pa se postavlja pitanje kako odrediti tip kretanja u slučaju kad su, npr. prirodni prirast i pozitivan migracijski saldo jednaki (a ne veći ili manji)? Takav sam slučaj utvrdio u analizi tipova kretanja broja stanovnika SR Hrvatske 1971-1981 za općinu Dubrovnik (I. Crkvenčić).

Za razliku od navedene Webbobe teoretske klasifikacije, naša se klasifikacija tipova kretanja broja stanovnika osniva na analizi stvarnih podataka, odnosno stvarnih iznosa prirodnog prirasta ili prirodnog pada te pozitivnog ili negativnog migracijskog salda i to na teorijskoj osnovi razvijenoj i primijenjenoj u navedena tri rada. Za navedena tri razdoblja poslijeratnog razvoja i kretanja broja stanovnika Hrvatske utvrdili smo šest različitih tipova bitno različitih struktura; dva od navedenih šest tipova imali su imigracijski a ostala četiri emigracijski ili depopulacijski značaj.

Navedeni tipovi kretanja broja stanovnika SR Hrvatske za razdoblje 1971-1981 prikazani su na priloženoj karti. S obzirom, da se naše promatranje tipova kretanja broja stanovnika osniva na analizi stvarnih podataka, moguće je udjele komponenata u pojedinim tipovima izraziti brojčano i kartografski. Iznosi ukupnog porasta ili pada broja stanovnika između popisnih razdoblja, kao i iznosi njihovih komponenata u pojedinim tipovima izračunati su, naime, u postocima koji su onda u obliku stupca odgovarajuće duljine izraženi na karti. Stupcima tipova 2, 3, 4 i 6 označeni su i oni elementi koje nam statistika u broju stanovnika određenog lokaliteta u času popisa ne daje a koji su bitni za razumijevanje vrijednosti odliva ili priliva stanovnika između dva popisa.

Ukupna duljina stupca tipa 2 pokazuje iznos ukupnog prirodnog prirasta. Broj stanovnika utvrđen statističkim popisom odgovara samo iznosu neiseljenog dijela prirodnog prirasta (stupac iznad horizontalne crte); dio prirodnog prirasta je iseljavanjem izgubljen (stupac ispod horizontalne crte).

Visina stupca tipa 3 pokazuje iznos pozitivnog migracijskog salda koji je toliko velik da pokriva gubitak stanovništva nastao zbog prirodnog pada (dio stupca ispod horizontalne crte) i dovodi do statistički utvrđenog iznosa porasta broja stanovnika (dio stupca iznad horizontalne linije).

Ukupna visina stupca tipa 4 odgovara iznosu negativnog migra-

cijskog salda, koji sadržava statističkim popisom utvrđen iznos pada broja stanovnika (stupac ispod horizontalne crte) ali i gubitak (u popisu utvrđenom broju stanovnika neevidentiranog) iznosa iseljenog prirodnog prirasta (stupac iznad horizontalne crte).

Visina stupca tipa 6 odgovara iznosu prirodnog pada koji je bio toliko velik da ga nije mogao pokriti niti pozitivan migracijski saldo (stupac iznad horizontalne crte).

### Funkcionalna tipologija

Oblici organizacije života nekog prostora dobro se održavaju u funkcionalnim tipovima njegovih naselja. Geografske analize funkcionalnih tipova naselja redovno su vezane uz naselja višeg stupnja centraliteta. U svojem postdiplomskom radu izvršio sam funkcionalnu tipologiju seoskih naselja na primjeru Zagrebačke regije, odnosno njenih 1.217 naselja (A. Malić).

Na osnovu pet elemenata: važnosti funkcije, broja personalnih nosilaca funkcije, broja zaposlenih u funkciji, migracijskih osobina aktivnog stanovništva i centraliteta naselja (broja centralnih funkcija) utvrdio sam slijedeća tri kriterija izdvojanja funkcionalnih tipova naselja: struktura aktivnog stanovništva naselja, odnos aktivnog (sa stanom u naselju) i zaposlenog (s radom u naselju) stanovništva i centralitet naselja.

Tipiziranje naselja prema prvom kriteriju proveli smo idealiziranim shemom funkcionalne usmjerenosti aktivnog stanovništva naselja u četiri sektora djelatnosti (primarni, sekundarni, tercijarni i kvartarni). Idealizirana shema polazi od pretpostavke "idealnog srednjeg naselja" u kojem svaki sektor djelatnosti ima 25% aktivnog stanovništva. Naselje kao određeni tip možemo izdvojiti u slučaju kad ono ima više od 75% aktivnog stanovništva u jednom, dva ili tri sektora djelatnosti. Određeni tip naselja razlikuje se od drugog tipa naselja s 25% vrijednosti funkcije po načelu: 0-25% aktivnog stanovništva u sektoru djelatnosti - nema usmjerenosti, 26-50% - slaba usmjerenost, 51-75% - pretežna usmjerenost i 75 i više posto izrazita usmjerenost.

Navedenom shemom dobivena je 41 moguća varijanta tipova naselja. Smatramo da je ova shema univerzalna po prostoru i vremenu i da može poslužiti kao osnova za analizu funkcionalne usmjerenosti naselja različitih područja ili istog područja u različita razdoblja.

Druga shema tipologije osniva se na migracijskim osobinama personalnih nosilaca aktivnosti s glavnim obilježjima: stambeno-radno stanovništvo, radno stanovništvo i stambeno stanovništvo. Tip naselja je određen sa 67% vrijednosti migracijskih karakteristika personalnih nosilaca aktivnosti naselja. Tipovi naselja se međusobno razlikuju s 33% vrijednosti karakteristika.

Izdvajanjem pomoću ove druge sheme dobili smo 19 mogućih tipova naselja. Smatramo da je i ova shema univerzalna i to prostorno i vremenski.

Na osnovi elemenata centraliteta naselja su klasificirana u četiri grupe: naselja inicijalnog centraliteta s 1-3 funkcije i s najmanje jednim zavisnim naseljem, naselja nižeg stupnja centraliteta s 4-8 funkcija i s najmanje tri zavisna naselja, naselja srednjeg stupnja centraliteta s 9-12 funkcija i najmanje pet zavisnih naselja i naselja višeg stupnja centraliteta s 13-18 funkcija i najmanje petnaest zavisnih naselja.

Pomoću navedene tri sheme izdvojili smo 24 različitih tipa naselja grupiranih u slijedećih pet skupina: 1. 110 centralnih naselja, 2. 8 radnih naselja, 3. 60 stambenih naselja, 4. 1026 radno-stambenih naselja i 5. 13 naselja mješovitih funkcija.

### Centralne funkcije

Spomenuti rad na analizi funkcionalne klasifikacije naselja potaknuo me je na dalja istraživanja problematike centralnih funkcija kao dominantnih funkcija naselja u organizaciji prostora pa sam tu problematiku razradio u doktorskoj disertaciji (A. Malić) i u nekoliko drugih manjih radova na primjeru Središnje Hrvatske.

Problematika centralnih naselja ili centraliteta naselja već duže vrijeme zaokuplja pažnju geografa, počevši od osnivača teorije centraliteta W. Christallera. U Jugoslaviji su ovoj problematici dali veći doprinos V. Kokole, I. Vrišer i I. Crkvenčić, koji su se, međutim, pretežno bavili analizom centralnih naselja višeg stupnja centraliteta.

U svom se radu nisam želio oslanjati na do sada češće primjenjivane teorijsko-spekulacijske pristupe proračuna centraliteta naselja, već sam nastojao da na konkretnom primjeru analiziram postojeće centralne funkcije i njihove prostorne domete. U tom je pogledu moj pristup najbliži analizi koju je za dio sjevernog dijela SR Njemačke primijenila U. Wenk.

Osnovu istraživanja predstavljala je široko koncipirana anketa za svako od 3.370 naselja Središnje Hrvatske koja zaprema gotovo polovicu teritorija SR Hrvatske. Tim je prikupljeno oko 120.000 podataka o centralitetu naselja. Oko 87.000 od navedenog broja prikupljenih podataka je zatim kartiran na osnovu čega je izrađeno četrdesetak detaljnijih karata centralnih naselja Središnje Hrvatske.

Spomenute karte i brojne tabele predstavljale su osnovu za analizu centralnih funkcija svrstanih u slijedeće grupe: trgovinske funkcije robe svakodnevne upotrebe, trgovinske funkcije robe povremene upotrebe, centralne funkcije vezane za poljoprivrednu djelatnost, zdravstvene funkcije, prosvjetne i kulturne

funkcije, upravne i sudske funkcije, funkcije veza i ostale uslužne funkcije.

Nakon detaljne analize četrdesetak centralnih funkcija izvršena je sinteza centraliteta, odnosno određivanje centralnih naselja, na osnovi slijedećih bitnih karakteristika: broja centara funkcije, prosječnog broja zavisnih naselja funkcije, prosječnog broja stanovnika u gravitacijskom području funkcije i prosječne površine gravitacijskog područja svake centralne funkcije. Sintezom su dobivena centralna naselja pet stupnjeva centraliteta.

Na naveden način u Središnjoj Hrvatskoj utvrđen je slijedeći broj centralnih naselja različita centraliteta:

- 270 centralnih naselja I. stupnja centraliteta s 4-6 funkcija: trgovine poljoprivrednog repromaterijala, osnovna osmogodišnja škola, mjesni uredi, osnovna pošta, krajnje telefonske centrale s telefonskim priključcima te zdravstvena ambulanta;
- 92 centralna naselja II. stupnja centraliteta s karakterističnim funkcijama: prodaja ratarskih proizvoda, trgovina kućanskih aparata, prodaja stočarskih proizvoda, frizersko-brijačke usluge, tjedni sajmovi, prodaja povrtljarsko-voćarsko-vinogradarskih proizvoda, kinematograf, trgovina obuće i odjeće i trgovina namještaja;
- 40 centralnih naselja III. stupnja centraliteta sa slijedećim karakterističnim funkcijama: popravak kućanskih aparata, trgovina satova i nakita, usluga urara-zlatara, specijalistički liječnički pregledi, čvorna telefonska centrala, općinska skupština, općinski sud, srednja škola i bolnica općeg tipa;
- 5 centralnih naselja IV. stupnja centraliteta s karakterističnim funkcijama: glavna telefonska centrala, kazalište, okružni općinski sud, poštanski centar, sjedište zajednice općina, okružni privredni sud i visokoškolska ustanova;
- 1 centralno naselje V. stupnja centraliteta - Zagreb. Ovaj grad osim već nabrojanih funkcija jedini ima još i: klinike, sjedište republičkih organa upravljanja, tranzitnu telefonsku centralu i glavni poštanski centar.

Istraživanje je pokazalo da su gravitacijska područja centralnih naselja vrlo različita, ovisno o stupnju centralnosti centralnih funkcija naselja. Broj zavisnih naselja i površina gravitacijskih područja za naselja prva dva stupnja centralnosti približno odgovaraju Christallerovim normativima. Međutim, kod centralnih naselja III. stupnja centraliteta postoje izrazitija odstupanja. Svi centri III. stupnja u našim društveno-ekonomskim uvjetima odražavaju specifičnu situaciju naglašavanja važnosti i samoupravnosti naših općina. Kod većine tih centara, kao vodećih centralnih naselja općine, prenaplašava se njihova funkcija. Ti centri nastoje vršiti u što većoj mjeri mjeri većinu centralnih funkcija za cijeli teritorij općine, često puta bez obzira na postignut stupanj centraliteta. To se



odražava na slabijoj izraženosti centralnih naselja II. i I. stupnja centraliteta dok centri IV. stupnja još nemaju, osim Zagreba, jasnije zaokružen centralitet.

Shodno izloženom, hijerarhijski odnosi centralnih naselja su u Središnjoj Hrvatskoj poremećeni i još je uvijek teško govoriti o cjelovitom sistemu centralnih naselja, posebno ne u smislu Christallerove teorijske sheme.

## Literatura

- Ruppert, K., 1970: Die Bewährung des sozialgeographischen Konzeptes, Geographical Papers 1, Zagreb, s. 181-191.
- Ruppert, K., F. Schaffer, J. Maier, R. Paesler, 1977: Sozialgeographie, Georg Westermann Verlag, Braunschweig.
- Crkvenčić, I., 1970: Some important socio-geographical processes in Croatia, Geographical Papers 1, Zagreb, s. 55-69.
- Crkvenčić, I., 1974, 1977, 1978, 1981: Neki oblici suvremenih socio-ekonomskih promjena u agrarnim područjima SR Hrvatske, Geografsko društvo SR Makedonije, posebno izdanje, knj. 1, Skopje, s. 103-118; Socijalnogeografski aspekt transformacije naših agrarnih područja, Geografski vestnik, XLIX, Ljubljana, s. 103-110; The Problems of Rural Development in Yugoslavia, Nordia Vol. 12, No 1, Oulu, s. 213-221; Typology of a rural space. Example: Plitvice National Park, Croatia, Yugoslavia, Changing Agriculture and Rural Development, Tokyo, s. 106-113.
- Crkvenčić, I., 1968, 1974: Tipovi kretanja broja stanovništva Hrvatske 1953-1961, Radovi geografskog instituta 7, Zagreb, s. 13-24; Croatia's Regions of Different Population Dynamics 1961-1971, Geographical Papers 2, Zagreb, s. 101-113.
- Webb, J. W., 1963: The natural and migration components of population changes in England and Wales 1921-1931, Economic Geography, Vol. 39, No 2, Worcester, Mass., s. 130-149.
- Crkvenčić, I.: Pojava ugara i neobradjenih oranica i promjene brojnosti stanovništva SR Hrvatske u posljednjih dvadeset godina, primljeno za objavljivanje u Geografskom glasniku 44, Zagreb.
- Malić, A., 1970: Funkcionalna tipologija seoskih naselja Zagrebačke regije, magistarski rad, Zagreb.
- Malić, A., 1982: Centralne funkcije i prometne veze naselja Središnje Hrvatske, Geografsko društvo SR Hrvatske, Zagreb.

- Kokole, V., 1968: Centralni kraji v SR Sloveniji, problemi njihovega omrežja in njihovih gravitacijskih območij, Geografski zbornik 12, Ljubljana.
- Vrišer, I., 1968: Centralna naselja v Jugoslaviji, Ekonomska revija, Ljubljana.
- Crkvenčič, I., 1976: Statistička i funkcionalna klasifikacija naselja SR Hrvatske, Centralna naselja i gradovi SR Hrvatske, Školska knjiga, Zagreb.
- Wenk, U., 1968: Die zentralen Orte and der Westküste Schleswig-Holsteins unter besonderer Berücksichtigung der zentralen Orte niederen Grades, Kiel.

Ivan Crkvenčič, Adolf Malić

#### SOME ASPECTS OF STUDIES IN SOCIAL GEOGRAPHY

It is well known that some patterns of geography have not been always studied with the same intensity, and also, that their methods have been changed through times and places.

The geographical contents have been generally divided into natural (physical) and human (social). They show a dualistic content of the profession and research. We further suggest that geographical contents should be additionally divided, or separated into physiognomical as well as functional and processual. The first aspect is visible in space, the second one is a summary of relevant forms within a certain organisation of life in space (functions) and of processes that are uniformed results of fixed forms of life (processes).

If we support the fact that geography has, in times of existence, passed four development levels or phases, and that today's age supports the concept of social geography (K. Ruppert), we could name characteristics of the geographical science within certain development periods.

- The early development stage (deterministic, possibilistic and morphogenetic) has registered studies that have dominantly covered physiognomic contents. They have shown chiefly characteristics bound to the nature (physical phenomena of a certain space), or were results of some general physical and social significant. That meant a coverage of human adaptations and of effects made by men in their physical surroundings (cultural landscape = "paysage").
- The real cultural landscape came into focus of geographical studies some decades later. Specially in times of a strong and evident industrialization and urbanization; - that is in times as mentioned developments have established some general forms of life organisations in space. This was the period of the functional phase in geography.

- The studies of certain problems within the frame of the "cultural landscape" have announced the functional phase of the geographical research. They have analysed existing facts (physiognomy), or have deeply entered into analyses of their being (function). They also have focussed on different forms of life and on their organisation to support ideas of changes in space.

It is important, for social geographers particularly, that spaces have gained new names. Often they speak of "social spaces" that, according to studies on cultural landscape, usually cover some social activities that were bound to the space continuously. Social action are results of different fundamental functions of the society (for example: of the functions of "work", "education", "living" ...). The structure of a certain space is defined with space processes that are different according to single fundamental functions of the society.

The paper covers, in addition to former thoughts, some aspects of geographical studies in the Socialist Republic of Croatia. The firstly named autor analyses social and space groups (in rural regions) who are carriers of space processes. Different demographic characteristics are important preliminary conditions of activities and further developments within social and space groups. The secondly named autor covers some aspects of his studies on some life organisation forms in space. He analyses a functional typology and some central functions in towns of a lower stage centrality.

## Tumačenje karte

## Explanation to the Map

- A) Broj općina različitih tipova kretanja broja stanovnika 1971-1981  
Number of communes with various types of population changes from 1971 to 1981
- 1-6 Tipovi kretanja broja stanovnika  
Types of population changes
- B) Elementi tipova kretanja broja stanovnika općina SR Hrvatske 1971-1981  
Elements of the types of population change of the communes of SR Croatia 1971-1981
- 1 - pozitivni migracijski saldo  
net inward migration
  - 2 - neiseljeni iznos prirodnog prirasta  
natural increase retained
  - 3 - iseljeni iznos prirodnog prirasta  
natural increase lost by net outward migration
  - 4 - negativni migracijski saldo  
decline due to net outward migration
  - 5 - prirodni pad  
natural decrease
  - 6 - imigracijske općine: porast broja stanovnika zbog prirodnog prirasta i pozitivnog migracijskog salda  
communes with population increase due to natural increase and net inward migration
  - 7 - emigracijske općine: porast broja stanovnika zbog zadržavanja dijela prirodnog prirasta  
communes with population increase due to a part of natural increase retained
  - 8 - depopulacijske općine: pad broja stanovnika zbog iseljenog prirodnog prirasta ili prirodnog pada ili zbog iseljavanja dijela stanovništva prema popisu 1971  
communes with population decrease: due to outward migration of natural increase or natural decrease and outward migration of a part of population according to census of 1971
  - 9 - promjene u %  
change in %

